

Розділ VI. Розвивальні можливості гірського середовища

doi: 10.15330/msuc.2017.16.129-132

Наталія Белова,

кандидат географічних наук, доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Natalia Belova,

Candidate of Geographical Sciences, Teacher,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)
natalja14belowa@ukr.net

УДК 911.5:477.8
ББК 20.1

ЗБЕРЕЖЕННЯ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПЕРЕДКАРПАТТЯ: СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

PRESERVATION OF NATURAL RESOURCE POTENTIAL OF THE PRECARPATHIAN REGION: SOCIO-PEDAGOGICAL ASPECT

У статті проаналізовано проблеми збереження екологічної стабільності території Передкарпаття. Проведено оцінку сучасного природно-ресурсного потенціалу регіону. Висвітлено негативні наслідки інтенсивного природокористування. Запропоновано соціально-педагогічні напрями діяльності на шляху збереження природних ресурсів передгір'я Карпат.

Ключові слова: природно-ресурсний потенціал, Передкарпаття, ландшафт, охорона, оптимізація, методичне забезпечення.

The article deals about the problems of preserving the ecological stability of the territory and the modern natural-resource potential was evaluated for the region of Precarpathians. The article describes the negative effects of intensive nature use and proposed social and pedagogical directions of activity on the way of preserving the natural resources of the piedmont of the Carpathians. Here are allocated factors which could contribute to the successful conduct of environmental conservation work in the region of Precarpathians, for example, updating the content of education and the introduction of new programs and textbooks. It is considered appropriate to provide educational institutions with methodological materials on the issues of nature conservation to preserve the environment and improve the living conditions of the population in the studied region.

Keywords: naturally resource potential, Precarpathians, landscape, protection, optimization, methodological providing.

В статтю проаналізовані проблеми збереження екологічної стабільності території Передкарпаття. Проведена оцінка сучасного природно-ресурсного потенціалу регіону. Освітлено негативні наслідки інтенсивного природокористування. Предложено соціально-педагогічні напрями діяльності на шляху збереження природних ресурсів передгір'я Карпат.

Ключевые слова: природно-ресурсный потенциал, Предкарпатье, ландшафт, охрана, оптимизация, методическое обеспечение.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Передкарпаття як невід'ємна складова Карпатської гірської системи є одним із сільськогосподарських регіонів України, територія якого характеризується історично давньою господарською освоєністю ландшафтів. Це супроводжувалось впродовж десятиліть погіршенням їх екологічного стану, порушенням природної цілісності та рівноваги. Тому досить актуальними залишаються питання охорони природних екосистем, їх оптимізація та шляхи раціонального використання. Природокористування у передгірних, а в останні десятиліття і в гірських регіонах, виступає сукупністю всіх форм експлуатації природно-ресурсного потенціалу і заходів по його збереженню. Проблема охорони навколишнього природного середовища має яскраво виражений регіональний характер, розв'язання якої слугуватиме основою подальшого соціо-економіко-екологічного розвитку території Карпатського регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Прикладні аспекти щодо вдосконалення раціонального природокористування та оптимізації передгірних територій Українських Карпат представлені в роботах Л. І. Воропай, О. І. Болюх, К. Й. Коновалової, В. М. Гуцуляка, П. І. Чернеги, Я. П. Скрипника, Б. І. Пархуця, П. О. Сухого, К. Й. Кілінської, В. Р. Монастирського, К. В. Дарчука, М. В. Щурика та інших. Питання збереження природно-ресурсного потенціалу України та зарубіжних територій висвітлені у працях М. Д. Гродзинського, В. М. Пашенка, С. І. Кукурудзи, Г. І. Денисика, А. В. Мельника, В. М. Петліна, Л. П. Царика, Gary W. Barrett та інших. Разом з тим, ряд аспектів цієї проблеми залишаються невирішеними або дискусійними і зумовлюють необхідність

подальшого їх наукового висвітлення. До них відносяться прикладні питання екологічного збереження природно-ресурсного потенціалу передгірних територій, розробка найдоцільніших способів впливу на природні системи з метою переведення їх у стійкі високопродуктивні комплекси, встановлення обґрунтованих критеріїв оптимальності для умов Передкарпаття.

Формування мети статті. Метою роботи є розкриття соціально-психологічних особливостей збереження природно-ресурсного потенціалу Передкарпаття та проведення природоохоронних робіт у регіоні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Унаслідок довготривалої антропогенної діяльності, зокрема давньої землеробської культури, природні ресурси Передкарпаття значно трансформовані на користь антропогенним складовим. Сучасний природний фон регіону представлений аграрними та, подекуди, лісоаграрними ландшафтами. Співвідношення площ збережених і антропогенно-видозмінених територій у передгір'ї становить відповідно 20:80%, а з наближенням до Карпат – 35:65%.

З урахуванням екологічної ситуації, що складається у досліджуваному регіоні, діяльність у сфері раціонального природокористування та охорони природних екосистем перш за все спрямовується на створення і розвиток регіональних систем урегулювання антропогенного навантаження на природне середовище. Необхідним є визначення пріоритетів формування регіональної політики щодо створення умов для екологічно збалансованого розвитку ландшафтів, їх збереження, відтворення та організації регіонального біопростору.

Проведені дослідження [1] підтверджують активізацію, в останні десятиліття, у Передкарпатті небезпечних природно-техногенних явищ трансформації довкілля. Зокрема, першочерговими виступають ерозійні процеси, зсуви та повені. Це потребує детального перегляду стратегії природокористування з метою досягнення балансу соціально-економічних та екологічних цілей діяльності. Пріоритетними питаннями державної політики у сфері охорони довкілля є розроблення і здійснення першочергових заходів на шляху до раціонального використання природних ресурсів.

Компонентна структура природно-ресурсного потенціалу Передкарпаття виглядає наступною. Мінеральний потенціал складає 8% від загальноукраїнського показника і найвищим він спостерігається у Львівській та Івано-Франківській областях. Більшість цих ресурсів освоєна для місцевих потреб населення. Водним і земельним потенціалом передгірний регіон забезпечений високою мірою – 11 і 18% відповідно. Територія Передкарпаття характеризується досить низькою продуктивністю ріллі. Найбільш конструктивним показником якісного стану земельних ресурсів є їх продуктивність. Вона визначається урожайністю культур, які вирощуються на орних землях, а також продуктивністю сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень. Дослідження показують, що урожайність сільськогосподарських культур у Передкарпатті має певні територіальні закономірності, що зумовлені як природними властивостями ґрунтів, так і економічними чинниками ведення сільськогосподарського виробництва.

Територія регіону характеризується доволі низькою забезпеченістю населення сільськогосподарськими угіддями. Рівень землезабезпеченості населення Передкарпаття визначають такі фактори: висока щільність населення, яка у регіоні коливається від 100 до 115 осіб/км² (це найбільш густозаселена частина Карпатського регіону); складність орографічних умов; сприятливість природно-кліматичних ресурсів; наявність малопродуктивних і деградованих земель; ступінь сільськогосподарського освоєння території та культура господарювання.

Впродовж останніх 14-ти років, у зв'язку зі збільшенням чисельності населення та зменшенням площі угідь, рівень землезабезпеченості населення в регіоні дещо знижується. За цей історичний проміжок часу внаслідок прискореного розвитку деградаційних процесів окремі площі оброблюваних земель утратили свою значимість. При цьому різні користувачі та власники земель скорочували площі сільськогосподарських угідь шляхом їх переведення в категорію угідь несільськогосподарського використання.

Незважаючи на досить низькі показники землезабезпеченості населення регіону, наявний земельно-ресурсний потенціал дає змогу забезпечувати продовольчі потреби населення регіону. Проте актуальним завданням залишається ефективно та бережливе використання оброблюваних земель шляхом підвищення їх продуктивності з метою отримання високих урожаїв.

За лісовим потенціалом Передкарпаття займає одне з невисоких місць – 6% від загальнодержавного показника. Для передгірних умов регіону це досить низький показник. Розміщуючись поруч із гірською системою Карпат, що характеризується найвищою лісистістю в Україні, лісові площі в регіоні мали б досягати 35–37% (на противагу сьгоднішнім – 25%) [3]. Незважаючи на таку невисоку питому частку, ліси відіграють провідну роль у стабілізації ландшафтів, кліматичних умов й екологічного стану регіону загалом. Сучасна структура та екологічний стан лісових земель Передкарпаття зумовлені не так природними умовами, як господарською діяльністю населення, що супроводжувалась їх інтенсивною багаторічною експлуатацією. Це нанесло значний відбиток на зміну вікового складу деревостанів, зокрема їх омолодженням, послабленням водорегулювальних та ґрунтозахисних функцій. Помітних змін зазнала і структура лісового фонду – колишні мішані насадження на цей час представлені породами одного виду.

Природно-рекреаційний потенціал досліджуваного регіону складає 11 ‰. Передкарпаття має значні можливості для організації активної рекреаційної діяльності в європейському масштабі. При цьому головна роль належить відпочинкові та туризму (2/3 усіх ресурсів), на санаторно-курортне лікування припадає менше третини наявних ресурсів.

У використанні природних ресурсів існує пряма залежність – продуктивність території зростатиме за умов збалансованого співвідношення різних цільових видів господарської діяльності та природних складових

ландшафтів, взаємодія яких забезпечує відновлення природних ресурсів, не викликаючи зворотних несприятливих процесів і явищ.

Для відновлення природної рівноваги гірських і передгірних територій необхідно кардинально змінити ціннісні орієнтації в бік гуманізації та гармонізації процесу розвитку взаємозв'язку у системі «природа-людина», тобто мова йде про культуру сталого розвитку, зокрема екологічну, основною метою якої є поєднання людини з природою засобами пізнання і розуміння. Особливого значення набуває підготовка високоосвіченої, екологічно грамотної молоді, спроможної сприяти процесам гармонізації життєдіяльності людини, виведення суспільства на терени економічної й екологічної стабільності.

Поставлених цілей можна досягти шляхом реалізації «Концепції екологічної освіти і виховання в Україні», «Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» та використання «Основних орієнтирів виховання учнів 1-11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів». Беручи до уваги зарубіжний досвід, слід зауважити, що зміст екологічної освіти та виховання у країнах Східної та Центральної Європи складається із чотирьох основних компонентів: пізнавального, ціннісного, нормативного та діяльнісного [6]. Найбільш типовими завданнями, що поєднують погляди більшості педагогів цих країн стосовно екологічної освіти і виховання, є формування знань про закономірності взаємозв'язків природних явищ, взаємодію людини, суспільства й природи, виховання мотивів, потреб і навичок екологічно-доцільної поведінки та діяльності, здорового способу життя, розвитку інтелектуальної та емоційної сфер психіки учнів на основі причинного аналізу екологічних ситуацій, емоційного переживання стосовно природи тощо. Центральну позицію при цьому займає формування ландшафтознавчих понять у шкільному курсі географії та суміжних дисциплін.

Згідно прийнятого в 2005 р. Закону України «Про ратифікацію Європейської ландшафтно-конвенції» (Страсбург, 2004 р.) рекомендується створення шкільних і університетських курсів у рамках відповідних природничих дисциплін, які повинні розкривати значимість ландшафтів і їхнього ресурсного потенціалу з метою охорони, відтворення та планування регіонального розвитку.

Аналіз шкільних підручників, посібників та методичних матеріалів є підтвердженням того, що в Україні рівень пропагування екологічного збереження природного багатства серед школярів є неналежним. Зокрема, поняття «антропогенний ландшафт» чи «культурний ландшафт» лише окремими поняттями згадуються у курсі 7-го класу та подається їхня класифікація у змісті підручника для 8-го класу. В курсах економічної географії 9-10-х класів ці поняття також мають дуже обмежений вжиток. Зовсім не розкрито їх сутність на засадах бережливого природоохоронного використання. Оцінювання деградаційного впливу людини на природне середовище та пошук шляхів, з метою збереження природного багатства, доцільно запроваджувати на факультативних заняттях ландшафтознавчого характеру. Зокрема, такий досвід слід впроваджувати у формі факультативів «Антропогенні ландшафти» для учнів 10-11-х класів загальноосвітніх шкіл із поглибленим вивченням географії.

Значну увагу слід приділити створенню молодіжних та дитячих об'єднань (гуртків, клубів, товариств) на базі Галицького (м. Галич) і Карпатського (м. Яремче) національних природних парків, що сприятиме формуванню самоорганізації особистості, людини з високими показниками громадської активності та відповідальності у сучасному суспільстві. Саме у позашкільній роботі дитина виявляє якнайбільше якостей особистості, будує власний світогляд, ставлення до людей та природи. Виховання повинне здійснюватися таким чином, щоб надати можливість кожній дитині, молодій людині взяти участь у цікавих практичних природоохоронних заходах.

На сучасному етапі розвитку еколого-освітньої діяльності у Передкарпатті важливого змісту набуває питання співпраці з урядовими та громадськими організаціями, закладами освіти й культури. Налагоджено співробітництво з провідними науковими та освітніми установами Західної України. На регіональному рівні, теоретичні та прикладні завдання щодо збереження природно-ресурсного потенціалу Передкарпаття освоюються студентами ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» під час вивчення дисциплін «Географія Карпатського регіону», «Фізична географія Українських Карпат», «Фізична географія України», «Екогеографія України» тощо. Протягом останнього часу видано методичні посібники з еколого-освітньої роботи, які слід використовувати як методичну літературу при проведенні екологічних таборів, уроків географії, екології та тематичних занять у гуртках.

У сучасних умовах значно підвищується роль освіти, як соціального інституту, що забезпечує суспільний розвиток і збереження природних багатств для наступних поколінь. Населення Передкарпатського регіону характеризується значним освітнім потенціалом (рис. 1), найважливішими характеристиками якого є охоплення населення різними видами і формами загальної та професійної освіти, його якісні параметри, стан інфраструктури, фінансова складова, розвиток післявузівської освіти тощо. Позитивним моментом є те, що більше 40% населення Чернівецької та Львівської областей характеризується наявністю вищої освіти.

Формуванню морально-естетичного ставлення до природи сприятимуть не тільки вивчення дисциплін природничого чи гуманітарного циклів, але й факультативи з предметів естетичного циклу, а також екскурсії та прогулянки, з метою спостереження за природними явищами, туристичні походи, відпочинок і суспільно корисна праця у польових умовах.

Оскільки Передкарпаття є об'єктом довготривалого антропогенного навантаження, що часто супроводжувалося необґрунтованим використанням ресурсного потенціалу, тому досить актуальним постає економічний аспект його охорони. Розвиток сільськогосподарського виробництва у регіоні здійснюється екстенсивним шляхом, тобто природні багатства використовуються майже без відтворення їх продуктивних властивостей.

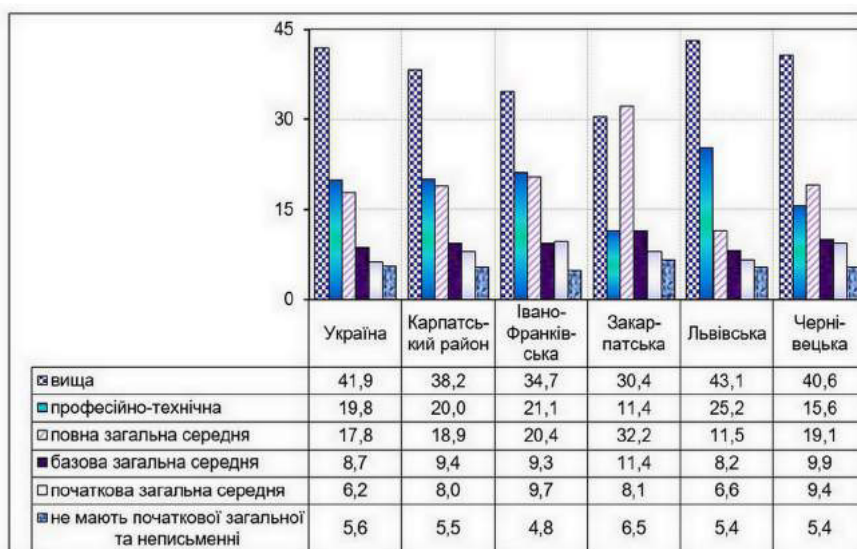

Рис. 1. Освітній потенціал населення України та Карпатського регіону, станом на 01.01.2017, %
Джерело: розраховано та складено автором за матеріалами обласних управлінь статистики у Закарпатській, Львівській, Івано-Франківській та Чернівецькій областях

Висновки і перспективи подальших досліджень. Комплексний господарський розвиток досліджуваного регіону повинен орієнтуватися на раціональне використання та збереження природно-ресурсного потенціалу території. Це дало б змогу мінімізувати та в майбутньому не допускати розвиток негативних процесів при взаємодії природних і господарських систем. Установлено, що саме в цей час у освітньо-виховний процес надзвичайно доцільно впроваджувати знання щодо охорони природи на уроках географії, біології, а також під час різноманітних позакласних занять. Це поступово сприятиме підвищенню відповідального ставлення молоді до оточуючого середовища, покращення його умов і збереження біорізноманіття.

1. Белова Н. В. Агрорландшафти Передкарпаття, їх геоecологічна оцінка та шляхи оптимізації : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. геогр. наук : спец. 11.00.11 «Конструктивна географія та раціональне використання природних ресурсів» / Н. В. Белова. – Львів, 2016. – 20 с.
2. Муніч Н. В. Формування ландшафтознавчих понять у шкільній географічній освіті : монографія / Н. В. Муніч. – К. : ТОВ «НВП ІНТЕРСЕРВІС», 2015. – 300 с.
3. Олійник В. С. Захисна роль лісності Передкарпаття / В. С. Олійник, О. М. Ткачук, Н. В. Белова // Науковий вісник НЛТУ України : збірник науково-технічних праць, 2013. – Вип. 23.3. – С. 26-31.
4. Природоохоронна освіта в школі : посібник для вчителів / [І. І. Гордієнко, Г. Ф. Герасименко, О. М. Барам та інші]. – К. : Радянська школа, 1981. – 184 с.
5. Руденко В. П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. – У 3-х част. : підручник / В. П. Руденко. – Чернівці : ЧНУ, 2010. – 552 с.
6. Смолянук Н. М. Організація природничої освіти молодших школярів у загальноосвітніх навчальних закладах України (друга половина ХХ століття) : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Н. М. Смолянук. – Харків, 2010. – 20 с.

Reference

1. Belova N. V. Precarpathians agricultural landscapes, their environmental assessment and optimization ways : the dissertation author's abstract for the degree of a candidate of geographical sciences : specialty 11.00.11 «Constructive geography and rational use of natural resources» / N. V. Belova. – Lviv, 2016. – 20 p.
2. Munich N. V. Formation of landscape concepts in school geographic education: monograph / N. V. Munich. – K. : «NVP INTERSERVICE LLC», 2015. – 300 p.
3. Olijnik V. S. Protective role of Precarpathians forest / V. S. Olijnik, O. M. Tkachuk, N. V. Belova // The scientific collection of the materials of NLTU Ukraine : collection of scientific and technical works, 2013. – No. 23.3. – Pp. 26-31.
4. Environmental education at school : a manual for teachers / [I. I. Gordienko, G. F. Gerasimenko, O. M. Baram and others]. – K.: Soviet school, 1981. – 184 p.
5. Rudenko V. P. Geography of natural resource potential of Ukraine. – In 3 parts. : Textbook / V. P. Rudenko. – Chernivtsi : ChNU, 2010. – 552 p.
6. Smolyanyuk N. M. Organization of natural education of junior pupils in general educational institutions of Ukraine (second half of XX century) : the dissertation author's abstract for the degree of a candidate of pedagogical sciences : specialty 13.00.01 «General pedagogics and history of pedagogy» / N. M. Smolyanyuk. – Kharkiv, 2010. – 20 p.